

„Térképincsek”

Válogatás az ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszékének gyűjteményéből

A leírásokat *Dr. Török Zsolt Győző egyetemi docens* készítette.

463 Hungariae Descriptio Wolfgango Lazio auct.... (1570 után)

Az első magyar országtérkép az **1528-ban** nyomtatásban is megjelent **Lázár-térkép**. A feltételezhetően magyar nemezetiségű *Lazarus*, kancelláriai titkár 1514 körül készült munkáját *Georgius Tanstetter* (Collimitius) bécsi matematikus-csillagász professzor vizsgálta felül, *Johannes Cuspinianus* adta ki, és a bajorországi Ingolstadtban, *Apianus* nyomdájában sokszorosították. A térkép egyetlen példánya a múlt században került elő, ma az Országos Széchényi Könyvtár féltett kincse.

Lázár munkájánál sokkal nagyobb és részletesebb, de valójában kevésbé pontos Magyarország-térképet készített 1556-ban *Wolfgang Lazius*, az osztrák császári udvar orvosa és történésze. A befolyásos Lazius szoros kapcsolatot tartott Magyarország vezető egyházi és világi méltóságaival. Térképén 22 magyar egyházi és világi embert sorol fel, "akik munkájukkal a térkép elkészítéséhez hozzájárultak", és munkája az első hazánkat ábrázoló térkép, amelynek latin, német, magyar nyelvű jelmagyarázata van.

A bemutatott lap a nagy térkép kisebbített kiadása, amelynek jelentőségét az adja, hogy ez a jelent meg 1570-től *Abraham Ortelius* "Theatrum orbis terrarum" című gyűjteményében Antwerpenben, a **világ első modern atlaszában**. Lazius térképének tájolása jobban megfelelt az európai földrajzi világnak, ezért erősen hatott a korszak nyugat-európai térképkiadóra, többen másolták. A számos **kartográfiai tévedés** közül a torz folyóhálózat mellett az egyik

legfeltűnőbb a Balaton **déli** partjához kapcsolt **Tihanyi-félsziget**, amely ma is rögtön elárulja Lazius másolót...

796 **Münster: Die Siebenburg so man...**

és

535 **Blaeu: Transylvania Siebenurgen**

Lázár térképének megjelenése után röviddel készítette el az erdélyi **Szászföld (Siebenbürgen)** részletes térképét a brassói, szász nemzetiségű Johannes Honter, latinosan **Honterus**. Térképén neveinek zöme német, de néhány magyar helység neve magyarul olvasható. Honterus **1532-ben Baselben** metszett Erdély-térképe Lázár munkájához hasonlóan a török háborúk utáni időkig szolgált a későbbi térképek forrásul.

Nem tudjuk, vajon bázeli tartózkodása alatt, vagy csak már szülővárosába való visszatérése után készültek-e levonatok a nyomódúcról, mert az egyetlen példányt brassói papírra nyomtatták 1542 körül. Honterus térképe a szerző humanista kapcsolatai miatt elsősorban német nyelvterületen aratott sikert, de hamarosan átvették a kor gyűjteményes munkái is. Fametszetként, kisebbített méretben 1544-től megjelent a bázeli professor, Sebastian Münster híres Kozmográfiájában, a **16. század legsikeresebb illusztrált könyvében** is.

A század második felében, különösen Németalföldön a térképeket már nem fadúcról, hanem mélynyomással rézlemezről sokszorosították. A rézmetszés sokkal finomabb rajza már olyan finom díszítést is feliratokat is megengedett, amit a fametszés mesterei csak utánózni tudtak. Zsámboki János 1566-os kiadása után Ortelius, majd az atlasz névadójaként ismert **Gerard Mercator Transylvania** című lapja is megjelent 1595-ben. A következő évszázad legsikeresebb németalföldi kiadóműhelye, a **Blaeu-officina** térképe ennek nyomán készült Willem és fia, Joan Janszoon Blaeu kiadásában 1634 után. A térképen a nőalakokkal körbefogott barokk címmezőben a **Báthory-család** sárkányfogás címere.

A/11 **Luigi Ferdinando Marsigli: Le Hongire et Le Danube** (1:4 500 000 (Hága, 1731))

A 17. század második felében, a töröktől felszabadított területeken megkezdődött az ország **tudományos felfedezése**. A hazánkban térképező tudós hadmérnök, a bolognai gróf, **Luigi Ferdinando Marsigli** (1658-1730) a hadiesemények közepette végzett gyűjtőmunkája, mérései és megfigyelései alapján állította össze hatkötetes Duna monográfiáját (*Danubius Pannonico-Mysicus*, 1726). Ebben jelenik meg részletes, 18 szelvényből álló térképsorozata, amelynek nyomán a Duna magyarországi szakaszának folyásirányát egész Európában helyesbítik a térképkészítők.

Marsigli a **karlócai békekötés** (1699) után munkatársa, a nürnbergi **Johann Christoph Müller** (1673-1721) segítségével térképezte és kijelölte a délvidéki határvonalat. Számos kéziratot határtérképük mellett a közlekedés és kereskedelem fejlesztésével kapcsolatos javaslatait igen korai tematikus térképeken ábrázolta: kereskedelmi útvonalak és postajáratok térképe a világ első tematikus térképei közé tartoznak (1699-1700). Az 1726-os Duna-monográfiában számos tematikus térkép, hidrográfiai, régészeti ábrázolás mellett különösen figyelemre méltóak a mineralógiai és bányászati lapok. Marsigli európai jelentőségét példázza Edmond Halley 1702-es **mágneses deklinációs** világtérképének magyar vonatkozású érdekessége, a szárazföldi területen áthaladó egyetlen **izogon**, azaz nulla deklinációjú vonal, amely a Duna vonalával párhuzamosan látható. Az adatokat Müller észlelései alapján Marsigli küldte meg a Royal Society-nek.

A bemutatott atlasz az eredeti rézlemezek felhasználásával **1741-ben készült utánnomás**, amely a Duna-monográfia első kötetének földrajzi térképeit, azaz a folyót a bulgáriai Jantra torkolatáig ábrázoló szelvényeket tartalmazza.

188 Mappa Comitatus Thurotziensis (1736)

A 18. század első felének kiváló térképésze **Mikoviny Sámuel** (1700 előtt -1750). Nürnbergi matematikai és csillagászati tanulmányai idején kitanulta a rézmetszést, majd pozsonyi megyei mérnökként dolgozott. **Bél Mátyás**

(1684-1749) hatalmas összefoglalásához, a "Notitia Hungariae novae historico-geographica" című könyv kötetéhez saját felmérései alapján **megyei térképeket** készített. Ezeknek a nyomtatásban megjelent térképeknek az egyik szép példája a Notitia második kötetéből Turóc vármegye rézlemezről nyomtatott térképe, amely különösen szemléletes, páfránycsíkozásos domborzatábrázolása miatt érdemel figyelmet.

1735-ben Mikoviny a **selmecebányai bányatisztképző** iskola (a későbbi Akadémia, a hazai műszaki felsőoktatás bölcsője) első **tanárává** és kamarai mérnökké nevezték ki, ugyanakkor megbízást kapott Magyarország felmérésére és térképezésére. Megbízásai során Mikoviny számos, hidrográfia és bányászati tematikát bemutató, kéziratot készített. 1732-ben foglalta össze térképezési alapelveit.

A térképeket csillagászati, **háromszögelési** (geometriai) alapokra helyezte, de említi a korábban használt mágneses és a vízrajzi alapokat is. Az ország topográfiai térképezésére vonatkozó javaslatával (1746 körül) a Habsburg Birodalom katonai felmérésének egyik előfutára volt. Mikovinyt már a francia **Enciklopédia** is a neves térképészek között említette.

758 Globi Coelestis in tabulas planas redacti pars V... (1742)

A **Johann Gabriel Doppelmayr** (1677-1750) nürnbergi matematikus és csillagász **Atlas Coelestis** (1742) című csillagatlaszában megjelent, kézi színezésű, rézmetszetes lap a csillagos égboltot **gnomónikus** síkvetületben, mintegy a földi Egyenlítő és az Ekliptika síkjának nyári napéjgyenlőséget jelző metszéspontjából nézve mutatja be.

A csillagképeket alkotó, képzeletbeli alakok közül az újabbak közé tartozik a lap közepén látható pajzs. A csillagász Johannes Hevelius 1683-ban, miután Bécset **Sobieski** lengyel király csapatai felszabadították az ostrom alól, patrónusa tiszteletére új csillagképet alkotott. Sobieski keresztényeket oltalmazó pajzsa (**Scutum**) így került a későbbi csillagtérképekre. A barokk kor nevezetes művét, Doppelmayr csillagászati atlaszát a

híres német kiadó, a **Homann officina** jelentette meg 1742-ben Nürnbergben.

654 Neue militärische Situation- und Post-Charte von Ungarn und Siebenburgen (1812)

Johann Ernst Knittel (1802-1831) rézmetsző szép munkáját a nürnbergi kiadó *Friedrich Campe* (1777-1846) adta ki 1812-ben. A térkép a 19. században kialakuló tematikus kartográfia **nagyközönség számára** készült korai alkotásainak szép példája.

Amint a német és francia nyelvű címkeretben olvasható szövegből kitűnik, a kiadó nemcsak Magyarország és Erdély új katonai térképeként, hanem **postatérképként** is hirdette termékét. A térképen a postautakat sajtószerű módon az állomásokat összekötő egyenesekkel („gráfokkal”) mutatták be, a keresztirányú vonalak a járatsűrűséget mutatták.

Magyarországon 1750-től indítottak **menetrendszerűen** postakocsi járatokat, amivel az utazást, valamint pénzes levelek és csomagok szállítását is lehetővé tették. A postakocsi járatok külön igazgatás alatt álltak: II. József 1783-ban a posták igazgatását a budai helytartótanácsra bízta, míg Erdély területén a posták vezetése 1790-től a Gubernium irányítása alá került.

A magyarországi postaforgalom fellendülése nyomán számos postaúttérkép látott napvilágot *Ignaz Heymann* 1804-ben, Triesztben kiadott művét követve. Ennek a munkának a nyomán készült ez a nürnbergi mappa.

2024 Kogutowicz Manó: Budapesti turista térkép (1889)

A szervezett magyar turistaélet megindulása 1873-hoz köthető, ekkor alakult meg a **Magyarországi Kárpát Egyesület**. Ezt követően, 1888-ban pedig a Magyar Turista Egyesület kezdte meg működését. A turizmus, főként a jelzett turistautak kijelölésével mindinkább nagyobb teret hódított, egyre sürgetőbbé vált a külön turistatérképek szükségessége. Ezt eleinte úgy oldották meg, hogy a harmadik katonai felmérés 1: 75 000-es méretarányú szelvényeire egyszerűen

rányomtatták a jelzett turistautakat. Emellett a megoldás mellett elsősorban a gyorsaság és az olcsó kivitelezési lehetőség szólt, ám változatlanul megmaradtak a térképen a német rövidítések és megírások.

Az első magyar polgári térképkiadó vállalkozás, a **Magyar Földrajzi Intézetet** alapító, *Kogutowicz Manó* (1851-1908) térképe azonban már valódi **turistatérkép**, ha még a ma megszokott ábrázolásoknál – és a katonai térképeknél is - kisebb méretarányú (1:150 000), de éppen ezért jóval nagyobb területet, az egész Dunakanyart bemutató munka is. A domborzatot a térkép a katonai térképektől eltérően **szintvonalakkal** ábrázolja, az erdőket sötétebb zöld felülnyomás mutatja. A színes túraútvonalak szöveges leírásai a térkép két szélén olvashatóak.

Max Eckert: Die Kartenwissenschaft.... Erster Band, Berlin und Leipzig, 1921

Az aacheni műszaki főiskola tanszékvezető gazdaságföldrajz és kartográfia-professzora, *Max Eckert* (1868-1938) művét a **tudományos térképészet** kialakulásának mérföldköveként tartjuk számon. Eckert enciklopédikus művében máig ható elméleti megalapozást adott a földrajztól egyre inkább önálló sodó kartográfiának. A mű első kötete a térképtudomány elméleti kérdéseit, a térképészet történetét, a vetülettant, a terepfelmérést és a topográfiai térképkészítés kérdéseit, mindenekelőtt a domborzat ábrázolásának kérdéseit tárgyalja.

*Készült az ELTE Informatikai Kar
Könyvtári Napjára.*

Budapest, 2014. szeptember 1.